ISSN 1694-7649

НАУКА
НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ
КЫРГЫЗСТАНА

Анарбекова Венера Эркинбековна
ЖАМУ

ISSN 1694-7649

ЖУРНАЛ «НАУКА И ТЕХНИКА» ОСНОВАН В 1993 ГОДУ,
ПЕРЕИМЕНОВАН В «НАУКА И НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ» В 1996 ГОДУ,
ПЕРЕИМЕНОВАН В «НАУКА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ КЫРГЫЗСТАНА» В 2015 ГОДУ, ВЫХОДИТ ЕЖЕМЕСЯЧНО

Республиканский научно-теоретический журнал

НАУКА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ КЫРГЫЗСТАНА

№ 4, 2018

БИШКЕК 2018

субалиева А.С.
ЖАҢЫ КЕЛГЕН КЕЛИНГЕ КАРАТА
КАСАЛУУЧУ ЫРЫМДАР ЖАНА КЕЛИНДИН
ДЕБИ……………………………………………67
Усубалиева А.С.
ОБРЯДЫ ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ
ПРИ ПОЯВЛЕНИИ МОЛОДОЙ
НЕВЕСТКИ И ЕЕ ЭТИКА……………………67
A.S. Usubalieva
THE RITES USED IN THE APPEARANCE THE
YOUNG BRIDE AND HER ETHICS……………67

Токтогулова Г.Т.
КӨЧМӨНДӨРДҮН ТИЛИ……………………71
Токтогулова Г.Т.
ЯЗЫК КОЧЕВНИКОВ……………………71
G.T. Toktogulova
NOMAD LANGUAGE……………………71

Арзыбаев Т.К.
КЫРГЫЗДАРДЫН КОҢШУЛАШ КӨЧМӨН ЭЛДЕР
МЕНЕН БОЛГОН ЭТНОСАЯСИЙ
БАЙЛАНЫШТАРЫ ОРТО КЫЛЫМДАРДАГЫ
ТАРЫХЫЙ БУЛАКТАРДА……………………74
Арзыбаев Т.К.
ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ КЫРГЫЗОВ
С СОСЕДНИМИ КОЧЕВЫМИ НАРОДАМИ
В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ
СРЕДНЕВЕКОВЬЯ……………………74
T.K. Arzybaev
ETHNO POLITICAL RELATIONS OF KYRGYZ
WITH NEIGHBORING NOMADIC PEOPLES IN
HISTORICAL SOURCES OF THE MIDDLE
AGES……………………74

Сатаева С.Т.
ТАЛАС АЙМАГЫНДА СОВЕТТИК БИЛИМ
БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ
ЖАНА КАЛЫПТАНЫШЫ (XX кылымдын
20–30-жылдары)……………………78
Сатаева С.Т.
УСТРОЙСТВО И ФОРМИРОВАНИЕ СОВЕТСКОЙ
СИСТЕМЫ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В ТАЛАССКОЙ ДОЛИНЕ
(20–30-е годы XX века)……………………78
S.T. Sataeva
DEVICE AND THE FORMATION OF SOVIET
EDUCATIONAL SYSTEM IN TALAS VALLEY
(20–30 years of XX century)……………………78

Темирбаева Г.И.
20–30-ЖЫЛДАРДАГЫ КЫРГЫЗ
МАДАНИЯТЫНЫН АБАЛЫ……………………81
Темирбаева Г.И.
СОСТОЯНИЕ КЫРГЫЗСКОЙ КУЛЬТУРЫ
В 20–30 ГОДАХ……………………81
G.I. Temirbaeva
THE CONDITION OF KYRGYZ CULTURE
IN THE 20–30 YEARS……………………81

Анарбекова В.Э.
КОКОН ХАНДЫГЫНДАГЫ АСКЕР БАШЧЫ
НАРБОТО НООРУЗКУЛ УУЛУНУН
ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ КОШОКТОРДО……………………85
Анарбекова В.Э.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕГО
КОКАНДСКОГО ХАНСТВА НАРБОТО
НООРУЗКУЛ УУЛУ В ПРИЧИТАНИЯХ……………………85
V.E. Anarbekova
ACTIVITY OF THE COMMANDER-IN-CHIEF OF
THE KHANATE OF KOKAND NARBOTO
NOORUZKUL UULU IN LAMENTATIONS……………………85

Ашур уулу Б.
КӨЧМӨН ЭЛДИН МЕКЕНЧИЛДИГИ ……………………88
Ашур уулу Б.
ПАТРИОТИЗМ КОЧЕВЫХ НАРОДОВ……………………88
Ashur uulu B.
THE PATRIOTISM OF NOMADIC PEOPLES……………………88

Сооронбаева Н.А.
БОЗ ҮЙ КӨЧМӨНДӨРДҮН
АРХИТЕКТУРАЛЫК КОМПЛЕКСИ……………………90
Сооронбаева Н.А.
ЮРТА АРХИТЕКТУРНЫЙ КОМПЛЕКС
КОЧЕВНИКОВ……………………90
N.A. Sooronbaeva
YURT IS AN ARCHITECTURAL
COMPLEX OF NOMADS……………………90

Бекмуратова Д.З.
ТАЛАС ӨРӨӨНҮНДӨГҮ ЭГЕМЕНДҮҮЛҮК
ЖЫЛДАРДАГЫ ДИНИЙ АБАЛ (1991–2017-
жылдар)……………………93
Бекмуратова Д.З.
РЕЛИГИОЗНАЯ ОБСТАНОВКА В ТАЛАССКОМ
РЕГИОНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ (1991–
2017 годы)……………………93
D.Z. Bekmuratova
THE RELIGIOUS SITUATION IN THE TALAS
REGION IN THE YEARS OF INDEPENDENCE
(1991-2017 years)……………………93

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

Кыдыралиев К.К.
ИЛИМИЙ ТҮШҮНҮКТҮҮЛҮКТҮ ӨЗДӨШТҮРҮҮ
ЖАНА АНЫН ПРИНЦИПТЕРИ……………………97
Кыдыралиев К.К.
ОСВОЕНИЕ НАУЧНОГО ПОНИМАНИЯ
И ЕГО ПРИНЦИПЫ ……………………97
K.K. Kydyraliev
UNDERSTANDING OF SCIENTIFIC
UNDERSTANDING AND ITS PRINCIPLES……………………97

Кыдыралиев К.К.
МУГАЛИМ ЖАНА МЭЭРИМДҮҮЛҮК……………………100
Кыдыралиев К.К.
УЧИТЕЛЬ И МИЛОСЕРДИЕ……………………100
K.K. Kydyraliev
TEACHER AND CHARITY……………………100

Анарбекова В.Э.

КОКОН ХАНДЫГЫНДАГЫ АСКЕР БАШЧЫ НАРБОТО НООРУЗКУЛ УУЛУНУН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ КОШОКТОРДО

Анарбекова В.Э.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕГО КОКАНДСКОГО ХАНСТВА НАРБОТО НООРУЗКУЛ УУЛУ В ПРИЧИТАНИЯХ

V.E. Anarbekova

ACTIVITY OF THE COMMANDER-IN-CHIEF OF THE KHANATE OF KOKAND NARBOTO NOORUZKUL UULU IN LAMENTATIONS

УДК: 947(575.2):39:398

Бул макалада Кокон хандыгы мезгилинде азыркы Баткен областынын Согмент айылында жашаган нойгут уруусунун Мамаштукум уругунан чыккан, тарых баракталарында анчейин белгисиз бойдон кала берген аскер башчы Нарбото Ноорузкул уулу жөнүндө жергиликтүү элден топтолгон талаа материалдарындагы кошок ырларынын негизинде жазылды. Мында бүгүнкү күнгө чейин эл арасында талаш-тартыш маселени туудуруп келген Кокон хандыгынын башкаруучусу Нарбото Абдырахман уулу (1751-1798-жж.) менен Кокон хандыгындагы аскер башчы Нарбото Ноорузкул уулунун (1750-1800-жж.) эки бөлөк инсан экендиги аныкталды. Аскер башчы өз туугандарына гана эмес бүтүндөй өз элине камкор, күйүмдү, баарына бирдей мамиле кылган адамгерчиликтүү, өз мансабынан пайдаланып, элин азапка салбаган март инсан, журттун биримдиги үчүн канжыгага башын байлаган мыкты аскер башчы болгондугу кызы Жекевардын кошогу аркылуу далилденди.

Негизги сөздөр: *Кокон хандыгы, Нарбото Ноорузкул уулу, салык, аскер башчы, кошок ырлары, мамаштукум уругу, патриот, Нарбото Абдырахман уулу, Чарсу мечити, Баткен аймагы.*

В этой статье описывается о полководце Нарбото Ноорузкул уулу о выходце племени Мамаштукум, который остался не очень известным в страницах истории. Этот материал был собран из местного населения в виде причитаний (кошок). Подтверждено, что правитель Кокандского ханства Нарбото Абдырахман уулу и военноначальник в Кокандском ханстве Нарбота Ноорузкул уулу две разные личности и, что до сегодняшнего дня среди народа идет оживленный спор вокруг этого вопроса. Доказано также через плачь дочери Жекевары то, что глава армии был самым лучшим военноначальником, который для единства своего народа был готов сложить свою голову на плаху. Он был великодушной личностью, который пользуясь своим положением не приносил мучения своему народу, который заботился, сопереживал и по-человечески относился не только к родным и близким, но и одинаково ко всем.

Ключевые слова: *Кокандское ханство, Нарбото*

This article describes about the general
Nooruzkul uulu about the native tribe Mamashtuki
pages of history which were not very known. This mc
collected from the local population in the from o
shok). It was confirmed that the ruler of the Kokar
Narboto Abdirahman uulu and the military leaa
Kokand khanate Narbota Nooruzkul uulu are two dif
sonalities and that, until today, there is a lively deb
this issue among the people. It is also proved th
lamentation of the daughter of Zhekevar that the h
army was the best military commander who, for the
people, was ready to lay down his head on the block.
generous person who, taking advantage of his positi
bring torment to his people, who cared, cooperated a
humanly not only to relatives and friends, but
everyone.

Key words: *the khanate of Kokand, Narboto*
uulu, tax, commander in chief, songs of lamentation,
mashtukum, patriot, Narboto Abdyrahman uulu
Chars, Batken region.

Бүгүнкү күндө инсан таануу багыты жа
жолго коюлуп жатат. Тарыхта жеке өзгөч
менен айырмаланган, коомдо оң жана терс
кеттери менен көрүнүктүү из калтырган тар
сандар арбын. Маселени ушул таризде к
алыскы Баткен районунун Согмент айылынд
келген нойгут уруусунун Мамаштукум
чыккан Нарбото Ноорузкул уулунун Коко
гындагы лидерлиги тууралуу айтпай коюга б

Анткени, Кокон хандыгы убагында ж
мезгилинде маанилүү иштерди аткарган. Б
тууралуу тарых барактарына жазылып калт
маалыматтар жокко эсе, болгону эл арасынд
ган айтымдар, кошоктор гана калган. Ушу
маттардын негизинде инсандын өмүрү, анын
дүүлүгү тастыкталат.

Нойгут уруктары жалпысынан Баткен
нын Зардалы, Кара-Бак, Кайынды, Палалооз,
Кан. Сары-Талаа. Кыштут. Бөжөй. Таян.

болушунда Дарыя, Кара-Булак, Кушрут, Суубашы айылдык жамааттарда 498 түтүн 4225 киши нойгут болгон.

Абрамзон С.М. кыргыздардагы уруулук түзүлүш жөнүндө: «Чыгыш Түркстандын жээктеринде төмөндөгү уруулардын бир бөлүгү жашайт: гейит, найман, кесек, кыргыз-кыпчак, чоң багыш, мундуз, кушчу, ойгут» [1, 784-б.].

Элдик уламыштарга караганда Нарбото бий Кокон хандыгынын тушунда жашаган. Анын качан туулуп качан өлгөндүгү жөнүндө так маалымат жок. Эл ичинде ар кандай аңыз кептер айтылганы менен атайын изилдөөлөр болбогондуктан, инсандын тарыхын билген кары-картаңдар көз жумуп кетишкен. Айрым жергиликтү изилдөөчүлөр жана БатМнун тарых илимдеринин кандидаты Кадыров Абдинаби агайдын эмгектерин атоого болот. А.Кадыровдун изилдөөсүндө «Согмент айылынын нойгут уруусунун Мамаштукум уругунан тарагандар өздөрүн Нарботонун урпактары деп эсептешет.

Болжол менен Нарбото Ноорузкул уулу 1750-1800-жж. аралыгында жашап өткөн. Ошондо бул болжолдуу факт Кокондук Нарботонун туулган жылдарына туура келет. Согмент айылындагы Күнгөй-тамдан орун алган «Шейит-Бува» көрүстөнүндө Нарботонун күмбөзү орун алган. Күмбөз башкалардан олуттуу айырмаланбаганы менен анын аталышы Нарботого байланышып, алгач ал шейит катары коюлгандыктан, аны «Шейит-Бува» деп аташкан. Күмбөз үч жолу оңдолгон. Коюлган кыштарды Кокондон алып келишкен, ал абдан сапаттуу болгондуктан, канча мезгил өткөндүгүнө карабастан, сапатын жогото элек.

Нарбото Ноорузкул уулу өз эли-жери үчүн кызмат кылган. Ал ошол мезгилдин таасирдүү кишилеринин бири болгон. Нарботону Кокон хандыгы тушунда аскер башчы болгон. Ал чек арадан өткөндөрдү көзөмөлдөп турган деген маалыматты кезиктирүүгө болот. Ал эми А.Кадыров: «Нарботонун өмүрүнүн көбү Кокон шаарында өткөн, элдин илим-билим алышына, маданий жайлардын көбөйүшүнө аябай аракет кылган адам болгон. Коконго жакын Чарсу деген жерде өзүнүн каражатына мечит курдурган. Эгемендүүлүк жылдарына чейин мечитте анын ысымы жазылып турган деп айтышат согменттиктер. Бирок анын канчалык чындыгы бар экендигин далилдөөчү фактылар жокко эсе» [4] - деген маалыматты берген.

Нарбото Кашкарда киши колдуу болуп өлгөн. «Нарбото өз өлүмүн өзү билген» – деген сөз бар. Ар дайым салгылашка кирээрде, намаз окуганда аны ак төө коштоп, колдоп туруучу экен. Өлөөр күнү төө көрүнбөйт. Жылкычыларына «бүгүн жылкыларды эрте жайытка чыгарбагыла, түш оогондо чыгаргыла да, кай жакка кетет, ошону мага айткыла дейт. Жылкылар оттуу жайытка барбай таштакка кетет. Бий

Нарботонун кызы Жекевар ченден ашк болгон. Сандал тоосунун этегинде Шил коктусунда кыз оюн учурунда Жекеварга а өлүмү жөнүндө: «Шилбиден катуу шиш Өлүмдөн катуу иш барбы? – деп аксакалдар рөө ыр менен угузуптур. Жекевар олтурган дун түндүгү кокусунан түшүп кетет, ошондо тукумдун ишенген тоосу кулады дешипти мүнөз кызы эркекче кийинип, нойгуттун бе ган азаматтарын чогултуп, сөөктү алып кел Кашкарды көздөй түн жамына аттанышат [2

Душмандын көзүнө чалдыкпай түн ката рүп, жигиттер менен бирге Жекевар атасы гүн Кашкардан алып келет. Маркумдун өлү тогон топ Сохтон өрдөп калганда, алдынан бана жолугуп: «Аттын жылоосун кое берг жорго күн батаарга карай жол алса-оомат кы га кетет. Күңгөй-тамга карай жол алса, оо гуттарда – Нарботонун урпактарында кал Жигиттер дубананын сөзүнө маани бер Жекевар аттын жылоосун коё бердирет, тылган көк жорго күн батаарга карай жол ал Ошондон кийин оомат кыпчактарга ооп ке шет.

Ал эми Жекевардын чечкиндүүлүгү, ан мүнөзү боюнча эл арасында: «Жекеварча бу?», ошондой эле «Аккул менен Шамурат, а дай гавират. (Гавират-сүйлөйт) деген сөз да Ошол кезде Нарботонун сөөгүн Кашкардан лүүгө эки уулу Аккул, Шамурат барбай к дыгы себеп болгон экен. Ошентсе да «Жек кошогунда»

Атасы өлсө Аккул бар,
Куну жерде калбайтко…

Атам өлсө Ак
Ному жерде к

- деген сапта Нарботонун баласы ата ишин Анткени, Аккул Шамуратка караганда ал жигердүү, иш билги адам болуптур.

Кашкардан келген сабасы,
Букардан келген бабасы
Букардан келген бабасы.

Бий Нарбото бувасы [5] - деп анын теги, аб нүндө айтылса,

Адиракоодон мал айдап,
Дуулайт элең бий атам.
Күндө сени көрбөсөм,
Ыйлайт элем бий атам [5]

– Нарботонун Согменттин күн чыгыш дагы Сандал тоосунун этегинде Кыштут ай күн батыш тарабындагы Адиракоо жайлоос лы каралып турган. Андагы таш короолор күнгө чейин да сакталуу. Кийинки учурлард до колхоздун малы да каралып тургандыгы

Ал чечен, кайраттуу адам болгондуктан, хан ордодо анын таасири күчтүү болгон дешет. Үрүстөмдүн Газы аттуу баласы болгон, ал казылык кызмат аткарган. Кызмат иштеринде жүрүп, кичи колунан каза болуп, сөөгү Кокон шаарына жакын Сары-Коргон деген жерге коюлган. Сөөгүн 1915-жылы Нарботонун чебереси Амирбек алып келип, Согменттеги «Шейит-Бува» көрүстөнүнө кайрадан койгон. Газыдан туяк калган эмес деп айтышат. Бирок, А.Кадыровдун изилдөөлөрүндө Үрүстөм жана анын баласы Газы Нарботонун уулу Аккулдун балдары экендигин белгилейт [4].

Кокон хандыгы учурунда Нарбото да бий даражасын алып, эл арасында бай аталып, ошону менен катар эле дыйканчылык да кылып, өз убагында кедей-кембагалдардан куралган малай, аштыкчы, эгинчи, чайрикер жана мардикерлерди иштетип турган. Буга мисал катары кызы Жекевардын кошогунда берилгендей,

Этектеп кетмен бештеткен,
Кош мардикер иштеткен.
Ак буудай нанын тиштеткен [5] - деген саптары бар.

Кокон хандыгынын негиздөөчүлөрүнүн бири Нарбото бийди Баткендик Нарбото деп жүрүшөт. Ушул пикирди тактоо үчүн тарыхый жактан салыштырсак:

Биринчиден: Кокон хандыгындагы Нарбото Абдурахман уулу 1751-1798-жж. жашап, Коконду 1770-1798-жж. бийлеген хан. Кыргыз элинин жедигер уруусунан болот. А бул Баткендик Нарбото Ноорузкул уулу болжол менен 1750-1800-жж. аралыгында жашаган, нойгут уруусунан.

Экинчиден: Эрдене бийдин көзү өткөндөн кийин Кокондо бийлик үчүн жүргөн күрөштөр Нарбото бийдин бийликке келишин шарттаган. Чуст жана Намангандын баш ийбеген феодалдарына каршы, ошондой эле өзүнө каршы жергиликтүү башкаруучулардын чыгууларын басуу болгон. Букара ха номиналдуу гана баш ийген, Кожентке коң зак жана Оро төбө чөлкөмдөрүн каратып ал кеттенген. Анын тушунда Кокон экономика тан да, саясий жактан да күчтөнгөн [6].

Нарбото Ноорузкул уулу өз эли-жери ү мат кылган, Кокон хандыгы тушунда аске болгон. Ал чек арадан өткөндөрдү көзөмөл ган. Нарботонун өмүрүнүн көбү Кокон ш өткөн, элдин илим-билим алышына, мадан лардын көбөйүшүнө салым кошкон. Коконг Чарсу деген жерде өзүнүн каражатына мечит ган. Эгемендүүлүк жылдарына чейин мечит ысмы жазылып турган [4].

Демек, Нарбото Абдырахман уулу Ко дыгынын башкаруучусу болсо, Нарбото Н уулу Кокон хандыгындагы аскер башчы. А. гандарына гана эмес бүтүндөй өз элине кам үмдүү, баарына бирдей мамиле кылган ад ликтүү, өз мансабынан пайдаланып, элин аз баган март инсан, журттун биримдиги үчүн гага башын байлаган мыкты аскер башчы бо жогоруда кызы Жекевардын кошогу аркылу денди.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстанды боюнча тандалма эмгектер. - Бишкек, 1999.
2. Информатор Турсунбаев Эркебай. Баткен рай мент айылы, 2014.
3. Информатор Сатыбаев Шадыбай. Баткен рай мент айылы, 2014.
4. Кадыров А.А. Нарбото бий Баткендик болго кен гаңы №26 (558), 2011.
5. ОшМУ Токтош Танаев ат-ы кол жазмалар фо №А-1-10. "Жекевардын кошогу", жыйнаган А кызы Рысбүбү. - Баткен - Ош, 2007.
6. Өмүрбеков Т.Н., Чоротегин Т.К. Кыргызстан Бишкек, 2003.

Рецензент: к.и.н., доцент Авазов Э.А.